

Visibilitats polítiques i vertebració social del món obrer i popular de Barcelona, 1868-1874

Pere Gabriel

Una de les peculiaritats del Sexenni a Barcelona fou la visibilitat política adquirida pel món obrer i popular i una notable –deixem-ho en notable– articulació social d'aquest món. El 2003 vaig publicar un text enfocant la mateixa matèria,¹ i aquí, al marge dels detalls, procuraré emfasitzar més la interpretació i la discussió sobre el significat històric del Sexenni. De manera més específica em mouré dins la particularitat de la ciutat de Barcelona, una Barcelona en un clar moment de transició cap a la capitalitat d'una renovada Catalunya industrial de finals del segle XIX.

Unes condicions de vida dures i sovint dramàtiques

La vida quotidiana del món obrer i popular estava feta d'habitatges insalubres i petits, feines precàries (amb un incipient treball industrial de gran fàbrica i una creixent i conflictiva incorporació de la dona i el nen al treball assalariat), una alimentació de mínims i una constant exposició a la morbiditat epidèmica i infantil. És a dir, es tractava d'un món proper i entrelligat amb el de la pobresa i sovint amb la marginalitat de la petita delinqüència i la prostitució.

Un informe del Ministeri de la Governació de 1876 definia els pobres com aquells «que no poseen otro medio de subsistencia que el producto de su trabajo, cuando es insuficiente o apenas basta para satisfacer necesidades diarias». A continuació venien els indigents (aquells que, a més de ser pobres, no tenien ni tan sols feina), els miserables (uns indigents habituals i parracosos), i, en fi, els captaires (si demanaven públicament almoïna).² Certament, hi havia, amb un volum considerable, un esglaó més estable i obert a la visibilitat respectable: el de la menestralia, la feina artesanal i el treballador d'ofici. Ara bé, sovint, tota aquesta gradació constituïa un continuum, ple de connexions internes, amb uns pocs i excepcionals ascensos socials i unes més sovintejades caigudes, a munt i avall, dins els diversos espais populars i obrers de barri.

1. Pere GABRIEL, «El món obrer i popular: visibilitat política i vertebració social», dins AAVV, *La Diputació Revolucionària 1868-1874*, Barcelona, Institut d'Edicions, 2003, pàg. 81-130, amb textos també de Marició Janué, Borja de Riquer, Josep Pich i Isidre Molas.

2. Citat per Joan SERRALLONGA, «El groc a la tardor: Febre, misèria i explotació», dins Francesc BONAMUSA i Joan SERRALLONGA, *Del roig al groc. Barcelona, 1868-1871. Quintes i epidèmies*, Barcelona, L'Avenç, 1995, pàg. 174 i ss.

Barcelona i els seus voltants del Pla, amb una població de més de dos-cents mil habitants, es trobaven en els inicis d'una expansió i refundació burgesa. Una part molt important d'aquella població formava part de l'escenari que acabem de dibuixar: era una població sense feina regular i de futur, amuntegada a la Barceloneta, part de la Ribera i el Raval, i omplint habitatges precaris i abarracats a la França Xica, Hostafrancs i Sants, a Sant Martí i Sant Andreu, etc., amb unes condicions que no semblaven haver millorat des que Cerdà publicà el seu famós estudi de 1867, amb dades de 1854 i 1858, complement del seu projecte d'Eixample.³ Ho dirà un informe de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona referit a la situació de 1870:

La población está, más que aglomerada, almacenada en pequeñas y desaseadas casuchas que, más que para morada del hombre, parecen destinadas a albergar irracionales.⁴

La pressió per l'habitatge era altíssima i el perill de desnonament reiterat. La insalubritat era generalitzada i el control sanitari pràcticament inexistent. L'alimentació, a la qual les famílies treballadores dedicaven entre un 55 % i un 74 % del seu pressupost, era minsa i de baixa qualitat.

En la feina, es barrejaven el treball al petit taller o comerç menestral –amb multitud d'aprenents i peons– i la feina de fàbrica, que omplia el Raval i començava a les poblacions del Pla. Fàbriques del tèxtil, amb tot el seu ampli ventall d'especialitzacions –des del filat fins el blanqueig i la tintoreria–, i fàbriques metal·lúrgiques o de producció siderúrgica. La feina del port i la marineria era notable, i continuava omplint la Barceloneta. La construcció anunciava ja la dicotomia que havia de desenvolupar-se anys a venir entre una feina massiva, de peonatge, abocada a obres com les del port o d'algunes carreteres, i una feina més tradicional i d'ofici, en la construcció de nous i magnífics habitatges. Per damunt de tot –per damunt de les llargues jornades o les insuficients condicions higièniques, per exemple– un dels fets de major repercussió respecte de la inestabilitat del món obrer i popular i de les múltiples connexions entre població marginalitzada i població treballadora, provenia de la gran precarietat de la feina més industrial, donada per l'empresari quan la necessitava, però sense obligacions de cap mena en cas de crisis. Els jornals sovint eren això: retribucions del dia que hom podia treballar.

Els brots epidèmics marcaren les diverses generacions catalanes del Vuitcents i molt en especial els habitants de Barcelona i la costa. Les més importants foren les de la febre de 1821, el còlera de 1854 i 1865, la febre de 1870 i, encara, de nou, el còlera de 1885. Causaren molts morts (els enregistats oficialment a Barcelona foren 8.821 el 1821; 6.419 el 1854 i 3.908 el 1865;

3. Vegeu Ildefons CERDÀ, *Teoría General de la Urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona*. Tomo II. *La urbanización considerada como un hecho concreto. Estadística urbana de Barcelona*, Madrid, 1867; en especial, l'apèndix «Monografía estadística de la clase obrera barcelonesa en 1856».

4. Vegeu *Memoria histórico-científica sobre la epidemia de fiebre amarilla sufrida en Barcelona en 1870*, Barcelona, 1872, pàg. 117-118, citada per SERRALLONGA, «El groc...».

1.278 el 1870) i posaren en debat, dramàticament, el caràcter limitat dels coneixements mèdics. Ara bé, no sols fou això. Els brots posaven en evidència de manera reiterada, d'una banda, les dures condicions de vida dels barris més populars, i de l'altra, les moltes limitacions d'un sistema de beneficència i assistència obsolet. Hi havia unes derivacions greus i molt generals: l'epidèmia provocava, amb la fugida dels sectors benestants, la paralització de la feina, és a dir, deixava sense cap capacitat de compra de subsistència importants sectors dels treballadors, els quals, a més, restaven sense poder pagar els lloguers dels seus habitatges. A més, la identificació de malaltia i pobresa originava una forta preocupació entre els sectors més benestants: els habitants d'algun cabal no gosaven abandonar les cases, per exemple, per por a trobar-les buides en tornar.

Així, als efectes més directes de la malaltia i la manca de feina, s'unia la necessitat de mantenir el sobrecost de la vigilància, encarregada als serenos, cossos de seguretat privats i la milícia. Les autoritats, monàrquiques, no introduïren en totes aquestes qüestions cap canvi significatiu. Continuaren amb un model que combinava la repressió i l'obsessió per l'ordre, amb una beneficència que buscava directament la submissió ideològica i moral del pobre. Les solucions més estructurals –per exemple, afrontar la renovació del clavegueram, la millora de l'habitatge o la implantació d'un model d'assistència sanitària més adequat– quedaven inevitablement ajornades. Els diversos i bons informes de metges i higienistes amb sensibilitat social, com ara Joan Giné i Partagàs (1836-1903), Ignasi Valentí i Vivó (1841-1924) o Bartomeu Robert (1842-1902), no aconseguien d'incidir amb efectivitat en la política pública practicada. Tampoc es féu massa cas de moment als urbanistes Miquel Garriga Roca (1804-1888), Ildefons Cerdà (1815-1876) o, al llavors molt jove, Pere Garcia Faria (1858-1927). Significativament, una bona part dels millors professionals del moment eren republicans: els ja esmentats Giné i Partagàs i Valentí i Vivó, així com Francesc Sunyer i Capdevila (1824-1898) o Carles Ronquillo (1838-1900).

El republicanisme

Deixant de banda la caracterització general, política i ideològica, el republicanisme del moment presentava com a element fonamental la seva identificació amb la cultura i el saber modern i progressiu. Era central, com és ben sabut, la idea d'un progrés espiritual, econòmic i social, inexorable, que presidia la marxa de la història. Hi havia també l'enlluernament, optimista, davant els grans avenços de la ciència, que anaven enterrant –segons hom afirmava– velles i caduques creences i permetien el domini de la naturalesa i les forces materials. I per a molts, els mètodes de la ciència i la seva explicació de l'evolució animal –en aquest punt Darwin començava a ser fonamental– podien aplicar-se també al coneixement de l'evolució de les societats humanes. De tot plegat, se'n derivava una forta tendència al pensament de base racionalista, materialista o no. El lliurepensament era l'altra cara de aquesta defensa del científisme racionalista i de la denúncia de l'obscurantisme: l'anticlericalisme. La cultura política

republicana recollia el laïcisme de manera bel·ligerant i s'oposava obertament –quasi sempre amb escàndol– a la cultura tradicionalista i catòlica.⁵

Una primera aproximació superficial al conjunt d'homes destacats del republicanisme del Sexenni semblaria indicar un acusat interclassisme: hi trobem des de fabricants i propietaris fins a hisendats, representants del gran comerç i botiguers, menestrals i artesans, i homes d'ofici i obrers. Ara bé, quan hom s'apropa amb major deteniment a la capa dirigent i més professionalment política del republicanisme, és fàcil d'adonar-se que la presència d'algun gran comerciant, industrial important o professional liberal d'èxit i relació intensa amb l'elit econòmica i social burgesa del moment era una excepció, i, a més, força conjuntural. No sembla massa correcte qualificar el moviment simplement com a burgès i reformista, si de cas abocat al populisme, com durant molt de temps han fet alguns historiadors. Cal destacar la importància, a l'època, que un moviment polític comptés entre els seus portaveus amb treballadors i homes de brusa, no ja en els òrgans directius propis, sinó en la Diputació i l'Ajuntament i fins la màxima representació a les Corts.

Qui composava la militància republicana? Doncs molts menestrals, botiguers, artesans i obrers, i molts joves, procedents d'aquest ambient popular i urbà, interessats, els uns, per la literatura i les feines més culturals i de lletra, i, d'altres, dedicats a tasques professionals i tècniques més o menys qualificades. Hi havia algun burgès i algun industrial de pes, però el més important no era això. El territori bàsic es trobava en aquesta àmplia i creixent munió d'homes (i alguna dona) de lletra, que aspiraven a una presència laboral i social significativa i fins i tot dirigent.⁶

Una part ben notable dels republicans joves del Sexenni tingué en la premsa i en les impremtes un espai de difusió i malviure laboral usual. Hi hagué, per començar, l'aparició d'uns diaris polítics d'ambició i abast. Un primer exemple fou *La Alianza de los Pueblos* (octubre 1868-maig 1869), que es volia d'unió –al marge de les tendències– i que pretenia ser multilingüe (castellà, francès i italià). El seu animador fou Albert Llanas (1840-1915), que havia ja dirigit *Un tros de paper* (1865-1866). Com d'altres, Llanas compaginava l'activitat periodística amb la d'autor i empresari teatral. Els benevolents, disposats al pacte amb els

5. No és aquest el lloc per a comentar el significat social i cultural de fons del republicanisme del vuit-cents. He intentat desenvolupar aquestes idees especialment a Pere GABRIEL, «Republicanismos y federalismos en la España del siglo XIX. El federalismo catalán», *Historia y Política* (Madrid), 6 (2001), pàg. 31-56; i, amb Angel DUARTE, a «Una sola cultura política republicana ochocentista en España?», dins Angel DUARTE i Pere GABRIEL, «El republicanismo español», *Ayer* (Madrid), 39 (2000). La bibliografia sobre el republicanisme federal i el catalanisme és abundant i polèmica. Esmentem aquí, en relació estricta a l'etapa del Sexenni, el text clàssic de Josep TERMES, «El federalisme català en el període revolucionari de 1868-1873», *Recerques*, 2 (1972). També Juan J. TRIAS VEJARANO, *Almirall y los orígenes del catalanismo*, Madrid, Siglo XXI, 1975; Jordi LLORENS (ed.), *J. Narcís Roca i Farreras. El catalanisme progressiu*, Barcelona, La Magrana i Diputació de Barcelona, 1983; Toni STRUBELL i TRUETA, *Josep Roca i Ferreras i l'origen del nacionalisme d'esquerrers. Assaig basat en l'obra de recopilació duta a terme per Fèlix Cucurull*, Arenys de Mar, Ll. El Set-ciències, 2000. Sense oblidar les recents i importants aportacions de Josep PICH, *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)*, Vic, Eumo Editorial, 2004; i, del mateix autor, *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Catarroja, Afers, 2006.
6. Manquen estudis específics en aquesta direcció, però els que han gosat entrar-hi ho posen de manifest força clarament. Vegeu, per exemple, Juli COLOM, *Republicanisme i cultura republicana a Terrassa. De la I República a la Setmana Tràgica*, Terrassa, Fundació Torre de Palau, 2003; i Pere GABRIEL, «Élite y república. Sobre las élites profesionales y económicas en el republicanismo español del siglo XIX», *Historia Contemporánea* (Bilbao), 23 (2001-II), pàg. 509-542.

progressistes i a l'acceptació de la situació marcada pel govern provisional, comptarien successivament amb *La Opinión Pública* (desembre 1868-febrer 1869) i *La Razón* (maig 1869-juny 1870). Després sortiria *El Independiente* (juny 1870-febrer 1871) i *La Independencia* (febrer 1871-juny 1874). A les acaballes del Sexenni, l'accent benèvol i castelari augmentà encara amb *La Reforma* (juny 1874). Al costat de la col·laboració dels publicistes republicans de més èxit del moment, foren molts els redactors doblats de polítics i fins i tot internacionalistes, com ara Josep Roca i Galès (1828-1891) i Baldomer Lostau (1846-1896). Però el redactor més important fou Josep Roca i Roca (1848-1924), paradigma del nou professional de la premsa republicana, amb èxit i llarga vida. Enfrontades amb els anteriors, hi havia les empreses promogudes per Valentí Almirall i la intransigència política, que pretenien una separació més nítida respecte del progressisme i defensaven amb major força un doctrinarisme federal pactista. Successivament, publicaren *El Federalista* (octubre 1868-juliol 1869) i *El Estado Catalán* (juliol 1869-juny 1870), dirigit pel propi Almirall, que reuní una important nòmina d'escriptors i homes de lletra, molts d'ells agrupats ja abans del 1868: Josep Anselm Clavé (1824-1874), Antoni Altadill (1828-1880), Lluís Carreras (+1888), Cels Gomis (1841-1915), Josep Lluís Pellicer (1842-1901), Antoni Feliu i Codina (1846-1917), Víctor F. Simal, etc.

Tanmateix, no s'ha de simplificar la dinàmica republicana només en la tensió entre benevolència i intransigència. Hi havia, almenys, altres dues dinàmiques particulars també importants que s'hi sobreposaven: la de l'insurreccionalisme enfront de pràctica política parlamentària i la del liberalisme econòmic enfront del socialisme (o, amb una altra denominació, l'individualisme econòmic enfront del col·lectivisme). En particular, fou important l'existència d'una tendència federal socialista, amb homes donats a col·laborar estretament amb la Internacional. Publicaren *El comunalista*, subtítulat *Diario republicano, democrático, federal, socialista* (agost 1872), dirigit per Francesc Puiggener, que aplegà, entre d'altres, les col·laboracions dels ja esmentats Baldomer Lostau i Lluís Carreras, al costat de Josep Roig i Minguet, Ròmul Quintana, Pompeu Gener, etc.⁷

No era sols la premsa directament de partit. El periodisme republicà aparegué també de forma difusa dins la premsa de voluntat més informativa i de noticiari. L'exemple més notori fou *El Telégrafo*, diari editat des del 1858 que el 1868 passà a ser dirigit per Manuel de Lasarte (1830-1901). Denominat *La Impremta* l'agost de 1871 i, ja definitivament, *El Diluvio* a partir del febrer de 1879, restaria llavors ininterrompudament en mans de la família Lasarte fins el 1939. Un altre diari general amb incidència republicana fou la *Gaceta de Barcelona*, creada el 1873 per Innocent López, i que, amb diversos i obligats canvis de capçalera, havia de perdurar fins ben entrat el règim de la Restauració.

7. La dispersió era acusada. Així, hi hagueren múltiples iniciatives periodístiques, més personalistes i de curta vida. En un primer moment, per exemple, *El Cohete* (1868), impulsat per Robert Robert, Altadill i Clavé; *La Revolución* (1868), de Cels Gomis; *Lo Somatent* (1868-1869), de Conrad Roure, Almirall i Altadill; *La Vanguardia* (1868-1869), de Josep Anselm Clavé; i *El Pacto Federal* (1869). Més endavant, *La Voz de Cataluña* (1870), de Josep M. Vallès i Ribot; *La Fraternidad* (1870) i *La Marsellesa* (1873), d'Antoni Serra; i *El Rayo* (1873), intransigent.

En qualsevol cas, la premsa de més impacte popular fou, sens dubte, la satírica, mig política i mig literària, amb una important presència de grafisme i dibuix. Aquesta premsa havia tingut alguns antecedents notables: *Lo Xanguet* (1865), *Un tros de paper* (1865-1866) i *Lo Noy de la Mare* (1866-1867), peces fonamentals del xaronisme vuitcentista. A partir del Sexenni, les publicacions més importants foren les dirigides per Josep Roca i Roca, el qual, després de diversos intents (amb *Lo Ponton* (1870-1871) per exemple), consolidà *La Campana de Gràcia* –un homenatge als insurrectes republicans de l'abril de 1870–, creada el mateix 1870, i, després, *L'Esquella de la Torratxa*, que començà a aparèixer regularment el 1872. Ambdues havien de tenir una llarguíssima vida, com el *El Telégrafo* / *El Diluvio*, fins el 1939. Un altre exemple d'impacte, potser més senyor i de preu més alt, fou *La Flaca* (1869-1873).

El món periodístic tenia la seva continuació en les impremtes, amb exemples ben característics com el d'Innocent López, Tomàs Corch, Miquel González Sugranyes, Celestí Verdager, Joan Oliveres o, un cas una mica especial, Narcís Ramírez.⁸ Aquest món era una de les puntes de llança de la gent de lletra i no hauria d'estranyar la seva confluència amb tota la importància sindical i internacionalista dels tipògrafs i altres treballadors d'ofici de les arts gràfiques. Una gent de lletra abocada usualment alhora a la literatura, sovint –però no sempre– amb obres de tall fulletonesc.

Un altre dels àmbits d'aire republicà, més informal i no estrictament polític, fou el teatre popular, que començava a existir ara amb força i aliè a la tradició més religiosa. Fora de l'espai del teatre “senyor” (ocupat en principi pel Teatre Principal i el del Liceu), el nucli bàsic era el Teatre Odeón, obert el 1850 amb una capacitat de vuit-centes persones. Els seus preus eren barats i la producció fulletonesca i de comentari i referència dels successos del moment. Allí es popularitzaren i actualitzaren els sainets polítics i costumistes que el primer terç del segle havien escrit Josep Robreño (1780-1838) i Francesc Renart (1783-1853), i s'estrenaren algunes de les obretes de Rossend Arús (1847-1891), francmaçó i catalanista. Fou també el lloc dels primers èxits de les “gatades” de Pitarra (Frederic Soler, 1839-1895) i de les estrenes líriques de Josep Anselm Clavé. Es representaven com a complements festius i en català dels drames en tres actes, en castellà. El seu primer empresari fou Joaquim Dimas i Graells (1822-1880). El 1871-1872 el succeí i li donà un caràcter plebeu més acusat encara el sarrianenc Jaume Piquet (1839-1896). Ell hi estrenà més de cent obres, la major part de les quals no eren sinó simples dramatitzacions de les notícies i els afers criminals del moment. En la seva època fou conegut el teatre com l’“escorxador”, tanta era la sang –i els morts– que omplien l'escena.⁹

8. També cal recordar el paper de les poques però vives llibreries de Barcelona i els pobles. En especial, la llibreria d'Eudald Puig de la porta Nova seria un exemple de la presència social del republicanisme: malgrat el definit perfil ideològic catòlic i conservador dels Puig, allí coincidien com a tertulians molts dels coneguts republicans barcelonins del moment. Vegeu la descripció entusiasta que en fa Artur MASRIERA, *Los buenos barceloneses*, Barcelona, 1924, pàg. 42 i ss.

9. L'èxit popular del teatre català forçà el pas a deixar el petit sànet i la inauguració d'un altre teatre, que tingué, des d'un començament, una voluntat més respectable i culte i que assistí als primers èxits ambiciosos de Frederic Soler. El Teatre Romea, al mateix carrer de l'Hospital, prop de l'Odeon, s'inaugurà el 1863 de la mà de l'actor Julià Romea, que acabà per imposar el seu nom (en detriment de l'intent de denominar-lo Jaume I).

Un altre lloc clau de la sociabilitat i la difusió d'una cultura popular barcelonina eren els espais dedicats a les varietats i el circ. Així, el Teatre Circ Barcelonès, obert el 1853, cremat i reconstruït el 1862, a tocar de les Drassanes i la porta de Santa Madrona, on es reuniren també concentracions polítiques i sindicals (allí es reuní, per exemple, el Congrés Obrer Espanyol de juny de 1870, constitutiu de la Federació Regional Espanyola de l'AIT), i d'altres com el Teatre Olimpia o el Tirso de Molina, inaugurat el 1863, on havien de celebrar-se algunes de les conferències i reunions públiques del Club dels Federalistes de Valentí Almirall. En la mateixa direcció, però abocada a les atraccions, tenia un paper especial tota l'àrea de la plaça de Catalunya, que aleshores era pràcticament un descampat, i el passeig de Gràcia. Aquí, qui n'assegurà un major contingut popular fou el moviment coral claverià. Després d'instal·lar-hi el Jardí d'Euterpe el 1857-1862, passà pel Tivoli, els Camps Elisis i el Prado Catalán, on celebrà més o menys regularment els seus famosos concerts i balls corejats. Els balls s'havien començat també a popularitzar i molts adoptaren un aire plebeu i pinxo. Hi havia balls a algunes fonts, punts de trobada d'esbarjo festiu, i en locals més o menys tancats i a cobert, com la famosa Patacada del carrer de les Tàpies (i d'altres com la Palmera o La Serpentina). Amb un significat especialment popular, pels volts de la plaça de la Llana es situaren petits locals, meitat tavernes, meitat magatzems, amb patis o corralles (els "patacos"), en els quals hom organitzava balls el diumenge a la tarda. Hi abundaven els pinxos de la Barceloneta i les minyones i costureres.¹⁰ Altres punts de reunió multitudinària fonamentals eren la Plaça de Toros (construïda el 1834 a la Riba, a l'entrada de la Barceloneta) i algunes esplanades, com la de la plaça de Catalunya o la dels Jardins del General, davant de la Ciutadella.

En aquella Barcelona del Sexenni les notícies i la gent anaven a peu. El tramvia –amb tracció animal– que partia de les Rambles, només arribava a la glorieta de Gràcia, en el començament del seu Carrer Gran, i era relativament car. Continuaven els serveis clàssics de tartanes i diligències, que asseguraven la connexió amb les poblacions del Pla. Fora d'això, només hi havia el cotxe de punt. Tot plegat fora de l'abast usual de la població treballadora. La difusió de notícies i l'articulació d'una cultura política i social partia dels llocs més propers i quotidians, del dia a dia: el carrer, el petit barri vertebrat a partir de les quatre botigues i els quatre tallers més artesanals, les places i algun lloc que de fet exercia de tal com el Pla de la Boqueria. En conjunt, la importància sociabilitzadora del carrer i el barri era molt alta. El món popular i treballador era en gran mesura un món públic i sovint promiscu; per tant, era fonamental i majoritària la circulació oral i personal de les notícies. En aquest marc, la informació i la instrucció escrites tendien a ser justament el patrimoni de les militàncies i els quadres més polititzats, en tot cas, de tots aquells sectors meitat menestrals i homes d'ofici, meitat homes de lletra.

10. És en aquest context que cal entendre el que tenien de dignificació els balls corejats que organitzà Clavé i la Societat d'Euterpe, als que ja ens hem referit, així com els que regularment passaren a organitzar entitats com el Foment de Sant Antoni, La Banya de Gràcia, l'Aliança del Poble Nou o el Progrés de Sant Andreu. Fent de pont entre la menestralia i l'emergent món burgès, calia comptar alhora amb tot un conjunt de societats que organitzaven balls en dates més o menys assenyalades i, en especial, les del Carnaval (des de la famosa Societat del Born fins el Niu Guerrer, passant per moltes altres amb noms com El Gavilán, l'Embut, la Paloma, el Pireo, etc.).

L'Església

Si pretenem l'anàlisi i la caracterització de l'articulació social popular de la Barcelona de l'època, cal tenir en compte l'Església. L'Església no era pas fora ni al marge d'aquell món popular urbà i sembla greu ignorar-ho, com es fa usualment. El seu pes tenia molt a veure amb el seu paper "ordenador" de la vida quotidiana, a través de qüestions com el calendari de les celebracions públiques, la beneficència i l'assistència social i l'ensenyament. Durant el Sexenni, el republicanisme n'intentà una alternativa civil i es veié abocat a defensar una profunda resituació del lloc que ocupava, en el ben entès que els debats sobre clericalisme-anticlericalisme i catolicisme-lliurepensament foren unes constants dins el moviment popular, no ja del 1868-1873, sinó de tot el Vuitcents.

Sense necessitat de referir-nos a unes poblacions de la muntanya i l'interior, considerades sovint –i més tòpicament– com el reducte resistent de la incidència clerical, podem fixar-nos en la mateixa ciutat de Barcelona per constatar el gran pes de l'Església en la vida quotidiana. En l'espai estricte del municipi de Barcelona hi havia, a les portes del 1868, setze esglésies parroquials –inclosa la Catedral– i divuit d'especials, a més de les moltes capelles i oratoris lligats a la beneficència i l'assistència mèdica o a l'ensenyament; també hi havia dos convents de religiosos (els dels escolapis de Sant Antoni i els de l'oratori de Sant Felip Neri) i dinou de religioses.¹¹ Aquesta xarxa eclesiàstica permetia la celebració d'unes trenta-quatre processons l'any¹² que pràcticament omplien el calendari: des de la processó dita "de la Butlla", que sortia de l'església de Santa Maria del Mar el dia 6 de gener, fins la de la Concepció, que sortia el 8 de desembre de la Catedral, passant pels coneguts moments d'especial intensitat processional al llarg de la Setmana Santa i l'octava de Corpus. Els mesos de ple estiu les processons s'aturaven i era el moment de màxima concentració de les festes majors i les romeries. La presència pública de l'Església, al carrer i en el dia a dia, arribava fins les execucions dels condemnats a la pena de mort. La Congregació de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist –que es reclamava hereva de Sant Vicenç Ferrer– posava al carrer uns quants escolans vestits de vermell per recaptar almoines per ajudar econòmicament els reus –segons la voluntat del condemnat a mort–, assegurar les pròpies despeses de la col·lecta i pagar una funció religiosa. També organitzava la corresponent processó, amb un Crist petit si només eren 1 o 2 els que anaven a executar, o amb el Crist gran si n'eren més. Per la seva banda, una Confraria dels Desemparats, que també aplegava la necessària almoina a través de quatre escolans pel carrer, s'encarregava de donar sepultura religiosa –amb escapulari de la Verge– als ajusticiats. Hi havia, finalment, una Junta de Pau i Caritat, composta de tretze individus de l'Arxi-Confraria de la Puríssima Sang, que assistia els reus en capella i els servia menjar personalment. Comptava amb una completa vaixella, estovalles, tovallons i tovalloles.

11. Vegeu Cayetano CORNET Y MAS, *Guía y Añalejo perpetuo de Barcelona*, Barcelona, Libr. Plus Ultra, 1863, pàg. 133-135.

12. CORNET Y MAS, *Guía...*, pàg. 39 i ss.

D'altra banda, era fonamental el paper gestor de l'Església dins el sistema assistencial i benèfic, encara que ara no puguem entrar en la seva descripció detallada. En qualsevol cas, és important no oblidar que, un cop més, l'assistencialisme públic, en plena fase de canvi i replantejament burgès,¹³ estava –i estaria– en mans dels capellans i les monges. En conjunt, el 1868 hi havia a Barcelona cinquanta-tres centres de beneficència: sis a càrrec de la Diputació, vint-i-quatre de municipals i vint-i-tres dependents dels particulars (és a dir de l'Església); quinze mantenien un règim d'internament i vuit eren de beneficència externa. En tots ells, directament o indirectament hi estava implicada l'Església.¹⁴ Tota la problemàtica de l'assistència social es completava amb uns determinats sistemes d'empenyorament: una manifestació més, en el fons, dels tènues límits que separaven el món de l'obrer i el de la pobresa. La Caixa d'Estalvis de Barcelona comptava amb un Mont de Pietat, obert el 1845, que deixava diners sota penyora de petis objectes de valor i pagant un petit interès segons els dies que mantingués el deute. També, la Congregació de Nostra Senyora de l'Esperança, que acollia dones penedides (les “arrepentides”), deixava diners sota penyora, sense interès en aquest cas. En aquest context, hom pretenia insistir en el discurs de l'estalvi popular com la millor garantia davant l’“imprevist”. La Caixa d'Estalvis havia estat creada justament per tal de recollir petites aportacions dels treballadors amb feina, que rendien un 3 % d'interès.

En teoria, la legislació permetia la lliure creació d'escoles i la pràctica de l'ensenyament, això sí, amb uns temaris i unes titulacions controlades. També en aquest camp el paper de l'Església era central i estava present en tots els nivells. En relació al món obrer i popular que estem aquí comentant, cal tenir en compte que l'analfabetisme era àmpliament estès. El 1860, a Barcelona, el 57 % de la població no sabia escriure (i, d'aquests, sols sabia llegir un 3 %); segons el cens de 1877 la situació havia millorat una mica, però els percentatges continuaven essent altíssims: un 46 % (i un 4 %, respectivament). Una dada més, que ens apropa amb algun matís a les característiques dels sectors més populars de la classe política: un informe del 1860 afirmava que entre els 2.448 membres de les corporacions locals de la província de Barcelona, hi havia un mínim de 7 alcaldes i 447 regidors que eren analfabets totals.¹⁵

L'Església no es limitava a exercir totes aquestes funcions socials. Es preocupava també d'elaborar i difondre un determinat discurs justificador. Fou la tasca que emprengué sobretot l'Apostolat de la Premsa, creat el 1870, on feu les primeres armes Fèlix Sardà i Salvany, el futur autor del pamflet d'èxit *El liberalismo es pecado*. Evidentment es tractava de contrarestar el liberalisme i mante-

13. Tanmateix, l'arribada de la Setembrina no havia de modificar el model tradicional anterior, basat en el paternalisme caritatiu secular de les capes benestants envers els pobres, que devien, a canvi, mostrar-se agraïts i submisos. Els canvis es centraren en la problemàtica del finançament públic. Sagasta, el llavors jove ministre de la Governació, dictà una “descentralització” i passà la responsabilitat als ajuntaments. Aguditzà, així, l'escassetat dels recursos públics dedicats a l'assistència social. Per exemple, en el pressupost municipal barceloní de 1870 s'hi dedicava sols un 1,5 %, amb una quantitat similar a la dedicada a l'arbrat.

14. Hi havia, encara que amb unes fortes dificultats i sense massa suport, un mutualisme més autònom. En aquesta direcció fou especialment destacada la feina duta a terme per l'Assistència Popular als Desvalguts i per la denominada Associació Lliure d'Amics dels Pobres, els quals, per exemple, davant l'epidèmia de 1870, del 22 al 28 de setembre, organitzaren múltiples recaptés i repartiren més de tres mil racions en una setmana.

15. Citat per SERRALLONGA, «El groc...».

nir l'ortodòxia catòlica antiliberal. Ara bé, era també significatiu que hi havia la voluntat de demostrar que el catolicisme no sols no era enemic del progrés capitalista sinó un aliat ferm i eficaç. Això és, per exemple, el que argumentava un dels textos premiats en el corresponent certamen literari organitzat per aquell Apostolat el 1871.¹⁶ El text alludit polemitzava i blasrava la Internacional, vista com el corollari lògic del luteranisme, el racionalisme, el lliure examen i el “contracte social” de Rousseau i identificada amb l'ateisme i el comunisme materialista; alhora, però, afirmava que el catolicisme no anava en contra del progrés capitalista, sinó que n'era una peça fonamental, que també constituïa un sistema econòmic (al igual que polític, moral i filosòfic) del tot conforme amb el pensament liberal clàssic (des de Smith fins a Malthus i fins Ricardo).¹⁷ Aquell fulletó presentava així la tasca adequada de l'Església en relació al problema de la caritat i la beneficència:

Nace de este modo de ver las cosas la diferencia de medios para atenuar el pauperismo: si los filántropos quieren llegar a este resultado por la caridad oficial en unos casos, por la despiadada beneficencia pública en otros, y hasta, como los modernos internacionalistas, por una nueva organización de la sociedad, la Iglesia quiere alcanzarle por la fecunda y espontánea caridad privada [...]; no se objete que este sistema aumenta el número de pobres e impide el progreso material de las naciones; la Iglesia, santificando el trabajo, haciéndole obligatorio y necesario para la salvación de todas las clases, estados y condiciones, colocando la ociosidad entre el origen de los vicios, hasta el punto de llamarla madre de ellos, contesta a la primera objeción; bendiciendo las locomotoras, sirviéndose del telégrafo, mostrándonos en las bellas catedrales góticas los prodigios que las artes han realizado a impulsos de la inspiración cristiana, y honrando en sus Concilios las ciencias todas, pulveriza la segunda [...]. Otras gravísimas cuestiones que hoy se ponen sobre el tapete están también resueltas por la Iglesia; tales son, el trabajo en lugares insalubres, el de los niños en las manufacturas, el de los sexos en unos mismos locales, el de todos con exceso; cuestiones que no habrían llegado a suscitarse si la llama de la caridad ardiera en el corazón de muchos empresarios, antes se habría renunciado a explotar ciertos productos que hacerlo a costa de la salud y de la vida de muchos infelices; si del mismo modo el padre obrero no olvidara que sus hijos son un depósito precioso que Dios le hace para que no ahogue prematuramente su inteligencia ni agote sus fuerzas físicas, la infancia no hubiera entrado en los talleres antes de ir a la escuela; y por último, si el precepto sagrado de santificar las fiestas no estuviera dado al olvido por todos, benéficos periodos de descanso vendrían a aliviar los padecimientos del trabajador, a darle tiempo de cultivar su inteligencia y sobre todo a no asemejarle al siervo o al esclavo.¹⁸

16. Vegeu Eusebio ROLDÁN LÓPEZ, *La Internacional y la Iglesia*, Barcelona, Tip. Católica, 1872.

17. El text era molt deutor de Bastiat i Say, i per tant molt belligerantment contrari al proteccionisme i ferm defensor del lliurecanvi.

18. Vegeu ROLDÁN, *La Internacional y...*, pàg. 54-55. Cal esmentar que l'autor abans havia assegurat que el pauperisme i la misèria eren el producte del desfasament entre el creixement de la població i la riquesa social, les subsistències, existents, que –seguint en tot a Malthus– sols es podia combatre mitjançant la contenció i la castedat.

Davant aquesta mena de discursos i la seva forta presència pública i quotidiana, hi havia la reacció anticlerical i lliurepensadora. Una reacció impulsada, en el Sexenni, sobretot pels republicans, molts dels quals, com deia l'acusació catòlica, eren membres de la francmaçoneria. En aquest cas es tractava de defensar un ensenyament laic, progressiu i racionalista i de dibuixar un model d'assistència social i beneficència reformista no catòlic. Hi hagueren també intents reiterats de generar una ritualització alternativa de la festa i les cerimònies públiques.

Les topades de les autoritats municipals republicanes amb l'Església foren constants, en especial en relació a l'ensenyament. El Ministeri de Foment havia autoritzat les Diputacions a establir centres educatius amb fons propis, i això fou aprofitat en algun cas per intentar substituir una direcció religiosa i imposar un model més laic. En el cas de la Diputació barcelonina hi hagué una regular –però molt minsa– ajuda a les institucions també laiques que promovien ensenyament popular com era l'Ateneu Obrer Català de la Classe Obrera.¹⁹

Ja hem vist el pes del republicanisme dins el científisme social més crític d'higienistes i urbanistes. El republicanisme tendia a considerar la necessitat d'una assistència pública dirigida per professionals i abocada a la redempció àmpliament laboral dels asilats. En aquest punt, havia de ser notable la tasca de Valentí Almirall com a director de la Casa de la Caritat entre els anys 1871 i 1875.²⁰ Dins la Diputació de Barcelona, l'obtenció de la majoria per part dels republicans federals el 1871, facilità la renovació de les diverses juntes assistencials i d'ensenyament que en depenien i, encara que aquestes passaren usualment a mans dels benèvolos i moderats, hom intentà una certa reformulació de tot el sistema, en gran mesura truncat pel seguit d'enfrontaments amb les autoritats estatals i, de forma més definitiva, pels successius cops militars dels generals Pavía i Martínez Campos el 1874-1875.²¹

La ritualització laica es notà en la premsa i en les manifestacions i concentracions més polítiques del republicanisme, com veurem. En un altre sentit, cal anotar els reiterats intents de fixar un calendari propi –de caire revolucionari francès, evidentment– i, de manera més escandalosa encara, la fixació d'un mínim cerimonial específic per al matrimoni civil i els enterraments. La voluntat lliurepensadora fou compartida per bona part de la direcció sindicalista internacionalista del moment, i en especial l'enginyer Cels Gomis (1841-1915) i

19. A Sabadell, on es trobava un dels nuclis més actius i bel·ligerants del catolicisme anti-liberal, hi hagué un dels enfrontaments amb més escàndol. Els escolapis havien iniciat l'ampliació de l'edifici de segon ensenyament i el nou Ajuntament, republicà, presidit per Feliu Crespi, imposà la paralització de les obres i s'obrí un llarg contenciós, que fins i tot implicà la suspensió dels regidors republicans pel governador, i no acabà de resoldre's fins que, amb l'arribada de la Restauració, retornà el tradicional paper de l'Església a l'ensenyament. D'altra banda, l'Ajuntament havia establert un Institut Municipal de segon ensenyament, tot partint del col·legi que regentaven els escolapis, i impulsà la creació de l'Escola Industrial i Mercantil per a la formació més professional i tècnica, inaugurada el 1873 i que comptà amb la intervenció de Valentí Almirall. Vegeu les explicacions detallades del contenciós a Miquel CARRERAS, *Elements d'Història de Sabadell*, Sabadell, 1932, pàg. 341 i ss.

20. Montserrat PANTALEONI, "De pobres, en teniu sempre amb vosaltres...", *La Casa de Caritat de Barcelona 1868-1913*, Bellaterra, UAB, 1999 (treball de recerca dirigit pel Dr. Pere Gabriel).

21. Una bona incursió en aquest tema de la presència republicana a les juntes d'assistència i ensenyament barcelonines, notablement de la Casa de la Caritat, la de la Maternitat i la Junta d'Instrucció Pública, a Josep PICH, *Valentí Almirall i Llozer (1841-1904) i la gènesi del catalanisme polític*, Barcelona, UPF, 1998, vol. I. pàg. 655 i ss. (tesi doctoral).

el metge Gaspar Sentiñón (1840-1903), ambdós internacionalistes de primera hora. L'un estava abocat a l'anàlisi més antropològica del folklore i l'altre fou justament impulsor d'una primerenca Associació Lliurepensadora de Barcelona, que feu aparèixer com a òrgan de premsa propi, *La Humanidad* (1870-1872). Sentiñón avançaria en força aspectes el que havia de desenvolupar Josep Lluas i Pujals amb la *La Tramontana* (1881-1896).²²

L'exercici popular de la democràcia

S'ha dit que el món popular i plebeu no sabia encara ser demòcrata, i ja a l'època així ho proclamaven molts progressistes i fins republicans d'ordre. Tanmateix, no es difícil de constatar que justament les primeres manifestacions de la "modernitat" política i la pràctica de la democràcia es produïren en aquells anys i des d'aquest món del petit poble, molt més que no en els àmbits i espais més senyors i respectables. Justament aquell exercici popular de la democràcia és el que sovint provocava pors i escandalitzava el món benestant. La Revolució de Setembre permeté l'esclat de clubs i centres polítics, especialment republicans. Més que no en les ocasions anteriors –el 1840-1843 i el 1854-1856 per exemple– la política popular es vertebrà organitzativament, amb un associacionisme que s'autoimposava unes normes de funcionament intern i unes mínimes ritualitzacions. Els clubs polítics es multiplicaren a Barcelona i s'estengueren arreu. Certament, en molts casos no eren sinó una denominació aplicada a la tertúlia o la penya d'una taverna o, amb un significat més senyor, un cafè, i continuava essent fonamental la sociabilitat de carrer. En aquest sentit, si es vol de forma innocent i en certa manera infantil, podia fins i tot existir un Club a l'Aire Lliure, actiu al Pla de la Boqueria de Barcelona. Però hi hagué, i aquesta era una gran novetat, la voluntat de construir una organització general, fixar uns reglaments de funcionament intern i proclamar uns principis ideològics més o menys programàtics. Hi havia la consciència que calia alguna mena de disciplina i una mínima direcció del moviment si hom volia ser eficaç. No fou fàcil el seu establiment i és tòpica l'esbravada i el fracàs del moviment republicà com a tal, però l'esforç i els intents existiren. Cal entendre el que tot això significava, molt per damunt de la seva precarietat evident i l'acusat conjunturalisme de tota la vida política popular del Sexenni. Potser pot provocar algun somriure, però, en aquest punt, em sembla del tot fonamental l'anècdota d'aquell catedràtic d'alemany de l'Institut de Segon Ensenyament, Carlos Fernández de Castroverde, que havia estat a Nova York i que hi havia après com es celebrava una reunió, com es demanava la paraula, com una mesa actuava de moderadora del debat, com, en fi, hom arribava a alguns acords, votats i aprovats. Fou ell, com a primer president interí, qui dirigí els primers debats del Club dels Federalistes.²³

22. Manuel VICENTE, *Josep Lluas i Pujals (1852-1905), La Tramontana i el lliurepensament radical català*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1999. També, Pere GABRIEL, «Josep Lluas i Pujals. Acràcia, lliure pensament, catalanitat i literatura», dins AAVV, *Cultura i literatura reusenca del segle XIX*, Reus, Centre de Lectura, 2005, pàg. 269-301.

23. PICH, *Valentí Almirall...*, vol. I, pàg. 176 i ss.

Aquella voluntat d'estructuració es pot constatar a través del lent abandonament de l'apel·latiu de "club", cada cop més arraconat i aplicat sols als grups menys estables, en els que predominava l'agitació (la demagògia, diran alguns). L'aspiració era l'establiment de veritables "centres" o "cercles", amb cens de socis i un funcionament regular, locals propis i espais específics de reunió i lectura. L'expansió i consolidació relativa d'aquestes entitats no es va produir fins els anys vuitanta, en plena Restauració, però durant el Sexenni se'n feren ja alguns intents notables. Podem fixar-nos en el Centre Republicà Demòcrata Federal de Barcelona, al carrer de la Canuda, en mans del republicanisme benèvol i moderat, assenyat, dirigit per Joan Tutau, Benet Arabio, Josep M. Torres, i que comptava amb la plana major i més històrica del republicanisme barceloní. Es contraposava al Club dels Federalistes, en mans dels intransigents, que havien creat Valentí Almirall, Manuel de Lasarte i Gonçal Serraclara, que havia passat del Cafè Suís (a la plaça Reial) al Cafè del Recreo (al carrer dels Escudellers), després a l'antic Convent de Sant Gaietà i, finalment, a un pis principal del carrer de Perot lo Lladre. Significativament, tancada una primera etapa, el Club dels Federalistes passà a dir-se, en començar 1873, Centre d'Estat Català. En aquells moments, però, l'antic Centre, en mans de la direcció moderada, feia uns dos anys que ja havia adoptat la denominació, més senyorívola, de "Cercle", i era al carrer de Rauric.

La xarxa de clubs s'estenia pels barris de Barcelona. Hi havia el Club del Tiro Nacional, encapçalat per Joan Josep Viralta i Simó Torner, amb seu en un cafè del carrer de Sant Pau. Situat en el radicalisme i l'extrema esquerra socialista, fou acusat d'intentar, a finals de febrer de 1869, un puxx insurreccional que devia actuar contra diversos potentats i les entitats financeres. També estava el Club Republicà Demòcrata Federal La Estrella al carrer de Ponent, que dirigia Josep M. Vallès i Ribot. Altres clubs eren el del Col·legi Quart (en la corresponent demarcació electoral), el del carrer de la Lluna, i el dit dels Estudiants, amb Eugeni Litran, Josep Lletget i Eusebi Coromines, primer al carrer de Canuda i a continuació al carrer Nou. En els barris més externs hi havia el de l'Eixample, al començament del carrer de Girona, la Barceloneta, al carrer de Sant Ferran, i Hostafrancs. En les poblacions del Pla, on havia de predominar des d'un bon començament la denominació de "centre", es crearen entitats a Gràcia, Sant Martí i Sant Andreu, i també a Sants. A Gràcia hi havia també un Club del Tiro Nacional i a Sant Martí calia comptar amb els centres o clubs, segons el cas, del Clot, el Poble Nou, el Martinenc i el Provencalenc.

En el cas dels republicans, les discussions organitzatives assoliren un alt contingut doctrinal. El federalisme propugnat havia de començar per posar-se en pràctica dins el propi moviment i això proporcionava un ampli ventall de justificacions i discursos ideològics a les diferències d'estratègia política i a les inevitables disputes personals i de lideratge, especialment en els moments d'elaboració de les candidatures. Un gran debat girava al voltant del famós tema de la construcció de baix a dalt del moviment, el que inevitablement afavoria un cert assembleisme i en dificultava la direcció global. Ara bé, tothom tenia clar que calia l'exercici del vot dels republicans per tal de resoldre la tria dels diversos comitès i les candidatures a les diverses institucions: els ajuntaments, la

Diputació o les Corts. En aquests punts no hi havia comparació possible amb la resta de grups polítics. Al marge de la discussió sobre la major o menor rigorositat dels procediments, sols els republicans podien, per exemple, pressumir d'haver aconseguit que 5.791 persones votessin en les eleccions internes per determinar la composició del comitè local del partit a Barcelona, el 3 d'abril de 1870. Era una xifra molt elevada, perquè, en aquell moment, el cens electoral de la ciutat estava fixat en 41.402 persones i a les eleccions municipals del gener de 1870 n'havien votat 21.100, de les quals 11.993 a favor dels republicans. És a dir, els votants dins el partit –els militants?– es situaven a l'entorn d'un 14 % del cens electoral de la ciutat i a prop del 50 % del conjunt de votants republicans de la ciutat.²⁴

En relació amb això cal situar l'impacte i la importància del famós pacte de Tortosa, signat el maig de 1869 per delegats republicans dels antics regnes de la Corona d'Aragó.²⁵ Es tractava de fixar unes bases programàtiques i organitzatives del moviment republicà que permetessin la seva vertebració de baix a dalt, tot prefigurant, alhora, un Estat Federal a la península Ibèrica. La iniciativa no es podia separar, per tant, del conjunt dels debats respecte del paper a exercir pels diputats a Corts –que havien estat triats pel vot popular, segons que hom deia–, respecte de les atribucions d'una direcció global, i, en fi, respecte del caràcter de “moviment” –com d'alguna forma pretenien els intransigents i els insurreccionalistes– o més de “partit”, com defensaven alguns grans noms històrics i parlamentaris i per començar el mateix Pi i Margall.

Les grans manifestacions que foren capaçes d'organitzar a Barcelona (i, en el seu nivell, a d'altres llocs de la província) permeten també de veure com s'estava prefigurant un comportament polític popular que es volia organitzat i ordenat, ritualitzat i amb elements d'una cultura simbòlica pròpia, uns trets que sovint s'han considerat indicatius de la modernitat de la política de masses. Un primer exemple important es produí ben poc després de la Setembrina, el diumenge 22 de novembre de 1868 al matí, quan els clubs dels barris i els districtes, després de trobar-se a les seues respectives, es concentraren a la plaça de Catalunya, on hi hagueren parlaments d'oradors des de dalt de diverses tribunes, i encapçalaren una manifestació que, segons afirmacions pròpies, reuní trenta mil barcelonins (el *Diario de Barcelona* n'acabà reconeixent deu mil), que arribà davant del Govern Civil, a la Duana. Les diverses columnes anaven amb les seves músiques (l'Himne de Riego, la Marsellesa i l'himne de Garibaldi) i els seus pendons. La marxa conjunta fou encapçalada per tres pendons (un de blanc, l'altre blau i un de grana, amb inscripcions que deien «La República es la Paz», «Fuera Reyes», «Centro Republicano Federal», «Sufragio a los 20 Años», «Fuera Quintas», «Libertad de Cultos»). Un altre pendó de vellut carmesí afirma-

24. Més endavant, ja en plena crisi interna del republicanisme barceloní, en les avant-votacions per a determinar les candidatures, intervingueren, el març de 1872, 1.380 persones en el cas de les impulsades pel Comitè i 1.220 en les que promovien les juntes de districte del partit, és a dir, un total de 2.600 republicans, xifra que continuava essent important.

25. Els signants catalans foren Manuel Bes Hediger, Josep Güell i Mercader i Manuel Salavera, per Tarragona; Josep Anselm Clavé, Valentí Almirall i Josep Lluís Pellicer, per la província de Barcelona; Francesc Camí i Baptista Tarragó, per Lleida. Vegeu, per exemple, la reproducció de l'acord a J. A. GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974, pàg. 436 i ss.

va «Viva la República Federal Española» i, a sota, hi figuraven 17 estrelles de plata (que corresponien a les 13 “provincialidades” i les quatre illes).²⁶ Amb formes similars es desenvolupà, prèvia concentració a l'esplanada de la Ciutadella, la manifestació del 20 de març de 1870 contra les quintes, que reuní unes dotze mil persones (quatre mil segons el *Diario de Barcelona*). En aquest cas, a més, hi hagué una certa coordinació i les manifestacions foren moltes pertot Catalunya (en el cas de la província n'hi hagueren, almenys, a Manresa, Igualada i Olesa de Montserrat). Altres exemples notables es produïren el 1873, un cop proclamada la Primera República, amb un protagonisme directe dels obrers. Així succeí la tarda del 13 de febrer, a l'endemà de coneguda la notícia de la instauració de la República, amb la concentració convocada per les societats obreres de la ciutat a la plaça de Catalunya (que aplegà cinc mil treballadors, segons el *Diario de Barcelona*), i, ja més endavant, en ocasió de la mort del general Cabrinetty a Alps enfront dels carlins, la manifestació que el matí del 12 de juliol anà a la plaça de Sant Jaume en demanda d'armes i d'un combat més eficaç contra els carlins. Amb un caràcter diferent, més insurreccional, s'han de recordar també les manifestacions del 3 de març, a favor del general Contreras i els intransigents, i del 19 de juny, en protesta per l'execució d'uns soldats insubordinats a Sagunt, i que alguns internacionalistes l'aprofitaren per establir un Comitè de Salvació Pública i intentar la proclamació revolucionària de l'Estat Català.²⁷

Insurreccionalisme i guerra

He anat desgranant un panorama en el que el republicanisme popular es vertebrava a través de la premsa, l'activitat dels homes i el món de lletra de la ciutat, en uns espais de sociabilitat no sols política sinó també cultural i lúdica, a través alhora d'un ampli i multifuncional associacionisme. Fins i tot he destacat els intents de construir veritables “partits” de concepció moderna, més disciplinats i coherents que no les estructures organitzatives “movimentals”. Tot plegat, amb notables exemples de mobilitzacions ordenades i gens tumultuàries. Ara bé, el repàs seria del tot incomplet si no contempléssim un factor fonamental de la dinàmica política del Vuitcents com és l'insurreccionalisme i la importància de la lluita armada. Qualsevol visió sobre la vida popular en aquests anys no pot ignorar la forta i generalitzada presència de la guerra, aquella guerra vuitcentista que, malgrat l'anecdota posterior i els gravats d'època de dibuix ingenu,

26. He seguit la descripció de *La Alianza de los Pueblos* (23-XI-1868). Hi hagué la inevitable polèmica amb els conservadors i el *Diario de Barcelona*, que volgué minimitzar el volum de la manifestació republicana i preferí parlar de la vistositat més oficial de la “procesión cívica” que havien també organitzat els partits de la coalició governamental que s'havia declarat monàrquica (progressistes, demòcrates i unionistes). Els impulsors més destacats de la manifestació republicana havien estat Joan Tutau per un costat i Valentí Almirall per l'altre.

27. En ser una manifestació explícitament interclassista i no republicana, no he inclòs en aquesta relació la que fou, potser, la més nombrosa del període: la manifestació proteccionista del 21 de març de 1869, organitzada per progressistes i republicans (amb Pascual Madoz i Valentí Almirall al capdavant). Aplegà, segons que digueren els organitzadors, prop de cinquanta mil persones (amb la presència de moltes dones) i hagueren uns cent seixanta estandarts i trenta-cinc bandes de música. Vegeu la descripció que en feu *El Protector del Pueblo*, citada per Miquel IZARD, *Manufactureros, industriales y revolucionarios*, Barcelona, Crítica, 1979, pàg. 99 i ss.

causava un gran nombre de morts i no era gens banal. El poble català estava ben acostumat a les accions armades i violentes, sovint confoses amb un cert bandidatge, que havien anat omplint tota la primera meitat del segle. Aquelles situacions implicaven, al marge de les retòriques i les ideologies i del propi seguit dels fets d'armes, morts i ferits, una successió d'exaccions i extorsions econòmiques, que anaven des de les contribucions forçoses imposades als contribuents majors de cada poble fins les requises de menjar, llits i habitacions dels pagesos o els menestrals. També, l'existència d'un determinat nombre d'homes, joves i d'extracció popular i situació econòmica poc estable, disposats a acceptar un mosquetó o trabuc, seguir el cabdill de torn –blanc o roig, segons el lloc i el cas–, i cobrar alguns rals diaris.²⁸

Durant el Sexenni, la Milícia ciutadana, que havia acompanyat tot el llarg procés de la revolució liberal, fou un dels grans camps de la batalla entre progressistes i republicans. El Govern, i en especial Sagasta des del Ministeri de la Governació, procurà de convertir-la en una força d'ordre i obediència progressista governamental. Hom n'intentà una uniformització general i una dotació homogènia d'armament: camisa blava, pantaló vermell i polaines xarolades i fusell Berdan.²⁹ A Barcelona, aquestes forces foren posades sota el comandament de Francesc Targarona Miralles, un propietari i militar ex-demòcrata i un dels actors de l'aixecament d'agost de 1867. Amb la seva heterogènia composició atemoriren aviat els menestrals i les classes mitjanes, i els Voluntaris de la Llibertat, mal dits "cipaios", es convertiren en motiu de sàtira i alhora de por. Segons un conegut vers, Targarona «va venir a Barcelona,/ se'n va anar a l'Escorxador/ i del millor de cada casa/ va formar-ne un batalló». A més, i amb música d'un can-can, hom podia cantar:

No hi ha ganduls al món
com els d'en Targarona,
que per guanyar sis rals
defensen la corona.
Oi da, oi da,
que duri tan com pugui;
oi da, oi da,
que prou s'acabarà.³⁰

La tensió a l'entorn del control dels Voluntaris fou una de les causes importants de la insurrecció republicana de setembre de 1869 i cal inscriure-la en tota la política progressista adreçada a desarmar les milícies d'oficialitat republicana.

28. Com a punt de referència, cal tenir en compte que els caporals i cornetes dels Cossos Francs instituïts el 1873 per la Primera República cobraven a l'entorn de tres pessetes (dues vint-i-cinc de sou, cinquanta cèntims de prima i ració de pa). Vegeu «Decret del 17 de març de 1873», *Diario de Barcelona* (29-III-1873).

29. Una bona explicació sobre la problemàtica de l'exèrcit, la milícia i les protestes contra les quintes en una primera etapa del Sexenni, a Francesc BONAMUSA, «El roig a la primavera. Quintes, toc de sometent i barricades», dins BONAMUSA i SERRALLONGA, *Del roig...*

30. Artur MASRIERA, *Barcelona isabelina y revolucionaria*, Barcelona, 1930, pàg. 214-215; Ramon MUNTANER, *La Barcelona vuitcentista*, Barcelona, 1929, pàg. 116; Antonio SÁNCHEZ PÉREZ, *Glorias republicanas de España y América*, Barcelona, 1894, tom III, pàg. 92.

Era clar que la capacitat d'acció del republicanisme, en especial el més abrandat, depenia del control d'aquesta milícia, que comptava amb armes i un mínim sou. D'aquí la resistència al desarmament i el paper de tota la problemàtica miliciàna en els aixecaments federals de setembre de 1869 i abril de 1870. Posteriorment, i amb altres connotacions, la qüestió, fora de Catalunya, tornà al primer pla amb el moviment cantonal de 1873. Tot plegat, a més, amagava unes diferències de fons en relació a la concepció sobre l'exèrcit i el seu paper. Mentre els progressistes apostaven pel manteniment de l'Exèrcit, amb reclutament formalment universal i garantia de l'articulació espanyola de l'Estat, els republicans –o almenys una part important– optarien per la seva minimització i substitució per una força ciutadana, en el marc d'un discurs sobre el poble en armes i la construcció d'un Estat federal.

No hi hagué sols la problemàtica de les insurreccions federals i la disputa amb els governs del partit progressista. A Catalunya, amb la República, les forces de la Milícia es veieren majoritàriament implicades en la lluita contra el carlisme. En aquella nova guerra carlina, la tercera, que esclatà l'abril de 1872,³¹ la pressió –amb uns mil homes en armes acabdillats per Castell, Guiu, Nastallat, Miret, Tristany, etc– omplí la pràctica totalitat de la província i arribà fins a les portes de Barcelona i les poblacions del Pla. L'existència de múltiples ciutats intermèdies, on d'altra banda sovint calia prevenir el perill republicà, va obligar l'Exèrcit a fixar-hi destacaments de defensa en detriment de les columnes d'operacions. Per això, en els primers dos anys, la guerra fou una guerra de forces –d'un i altre bàndol– que corrien permanentment a través de tot el territori, sense l'establiment de cap mena de front ni grans batalles operatives; això sí, amb un seguit d'encerclaments i bloqueigs i posteriors trencaments dels mateixos a les diverses ciutats i poblacions.

Arran de la proclamació de la Primera República i els dubtes sobre la lleialtat de l'oficialitat monàrquica, la situació de l'Exèrcit fou especialment confusa, donat que s'obria la possibilitat de tirar endavant amb un model alternatiu.³² Al costat d'unes forces “velles”, hom intentà de posar en marxa nous grups armats, amb unes connotacions més populars, més “federals”. Primer fou la inevitable reestructuració de la Milícia ciutadana, ara com a Voluntaris de la República, dictada per Pi i Margall ja el 14 de febrer: la Diputació lliurà a l'Ajuntament de Barcelona uns mil dos-cents fusells per proveir quatre batallons (un per districte), i semblantment es féu a la resta de poblacions importants de la província. Els comandaments foren els força coneguts republicans Francesc Bonjoch (comandant en cap del primer batalló encarregat de la custòdia de la Casa de la Ciutat), Pere Pous (el segon), Manuel Wherle (tercer) i Josep Folch i Montañà (quart). En els quadres de comandament de la plana major del batalló (amb un capità ajudant, un caixer i un metge) i sobretot de les companyies (capi-

31. Segueixo aquí Lluís Ferran TOLEDANO, *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*, Lleida, Pagès, 2001.

32. L'Exèrcit a Catalunya fou primer intervingut per comissionats republicans de la Diputació als quarters i el 9 de març hom en dictà la dissolució, per més que el perill carlí serví per aturar-ne l'aplicació, i els nous capitans generals manteniren més o menys operatius diversos batallons d'infanteria, regiments de cavalleria i algun d'artilleria. Estaven també els enginyers i la marineria de guerra, al costat dels carrabiners i la guàrdia civil.

tà, tinents, alferes), la presència de dirigents sindicalistes obrers fou també ben notable: entre molts d'altres, Josep Bragulat i Josep Llunas i Pujals. Comptaven amb alguns fusells "berdans" i una majoria de trabucs i "retacos" (escopetes curtes i de recambra reforçada).³³ Però no fou sols la Milícia ciutadana, reestructurada i ara en mans dels republicans: el Govern havia autoritzat –avançant la idea d'un exèrcit voluntari– la creació de vuitanta batallons de Cossos Francs. A Catalunya els començà a organitzar el nou capità general Contreras. El famós Joan Martí, el Xic de les Barrequetes, en comandà un, i d'altres foren dirigits per alguns militars de confiança.

Un darrer grup armat voluntari fou el de les Guies de la Diputació. La Comissió d'Armament i Defensa de la Diputació, creada el 12 de febrer, decidí la formació immediata de dues companyies per a la defensa dels edificis. Aviat, però, Baldomer Lostau aconseguí l'acord per a la constitució de batallons i l'ampliació de les funcions inicials, pensant, per exemple, en el control de les "partides de la porra" i la substitució de les milícies conservadores i monàrquiques als pobles. L'autorització del Govern arribà a finals del mes, així com la promesa de deu mil fusells. El 26 de febrer les bases fixades preveïen arribar, en el futur, a constituir quatre batallons amb quatre-centes places cadascun; hom regulava els sous, nombre d'oficials i la vestimenta, a part d'exigir la fidelitat republicana i federal dels seus membres. L'allistament final arribà als 1.222 homes.³⁴ L'uniforme el composaven barretina vermella amb volta negra, brusa botonada per davant de color cendrós fosc amb voltes i ribets vermells, pantaló blau fosc, polaines catalanes de cuir, espardenyes, canana i fusell. La seva entrada en acció es produí al llarg de l'abril i foren destinats, d'acord amb el capità general, a les àrees de Granollers-Centelles i Caldes de Montbui-Moià. Com a diputats delegats al front dels batallons estaven Baldomer Lostau i Josep Roig i Minguet, que actuarien com a responsables màxims. La seva acció més rememorada havia de ser la del 29 de juliol davant Caldes de Montbui, quan, amb la contribució de forces locals, rebutjaren en una lluita cos a cos l'atac carlí.

Tanmateix, hi hagué molts problemes: des de la manca de cavalleria i artilleria i una instrucció militar molt precària fins a la manca de disciplina. A més, no se sabia ben bé quines eren les atribucions precises dels seus comandants, entre els quals hi havia dirigents obrers sindicals importants com Josep Fontanals, Manuel Bochons o Josep Llunas i Pujals. D'altra banda, fou total la desconfiança dels militars i, en especial, de Martínez Campos, que hi veia, ultra la incitació a la insubordinació dels soldats, el perill del separatisme, potser perquè el governador civil, el republicà Miquel Ferrer i Garcès, no havia dubtat a declarar que les Guies de la Diputació aviat serien «la milícia civil del Estado

33. Posteriorment s'organitzarien altres batallons de milicians, que adoptaren denominacions particulars, com va ser el de Veterans de la Llibertat (sota el comandament de Narcís Ramírez, l'editor) i els Guies de la República Federal (amb seu a Santa Mònica i sota el comandament de Valentí Laban), o els Tiradors de la Creu Coberta (a Hostafrancs). Uns altres foren més especialitzats: el Batalló d'Artilleria dels Voluntaris de la República (amb seu a Betlem) o el Batalló de Sapadors de la República (que comandava Eduard Fontseré).

34. Hi hagueren dificultats tant materials (de vestimenta i armes, per exemple) com polítiques (alguns diputats provincials –Roca i Galès, Bach i Serra– preferien companyies locals de suport a l'Exèrcit i no una força amplia centralitzada per la Diputació). Cal tenir en compte que els havers pressupostats del nou cos (unes 102 mil pessetes) representaven una quarta part de les despeses totals de la Diputació. Vegeu Borja DE RIQUER, *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, 1987, vol. I, pàg. 234.

Catalán que ha de formar parte del gran ejército de la Confederación Española».³⁵ Aquestes paraules foren pronunciades dies després que, el 6-8 de juny, una columna comandada per Velarde, el capità general, al sojornar a Igualada, s'hagués revoltat i juntament amb alguns paisans del lloc cridés tant visques a la Federal com la vella consigna liberal del «Que bailen!» dirigida als oficials.

La dissolució del Cos arribà el 9 de novembre, ja en temps del Govern de Castelar i en el marc de la política d'enfortiment de l'Exèrcit. Tanmateix, en aquells moments, el manteniment econòmic dels Guies, que arribava al 80 % del total de les despeses de la Diputació, s'havia fet ja insostenible³⁶ i de poc serví la manifestació de protesta d'alguns centenars de milicians –i que encapçalà el mateix Baldomer Lostau– el 15 de novembre a la plaça de Sant Jaume.

Tot aquell conjunt de forces milicianes (els Voluntaris de la República, els Cossos Francs, els Guies de la Diputació) tingué mala premsa. Per a molts, inclosos els republicans més moderats, els allistats en aquelles noves forces «resultaron patuleas indisciplinadas, con más deseo de holgar y de encenagarse en el vicio que de combatir al carlismo» i els comandaments, republicans ben coneguts, hagueren de procurar evitar els excessos que molts cometien. Era clar que, en aquella situació política, la presència del món més plebeu amb armes a la mà feia por. I és que, a més, havien substituït «nuestra gloriosa enseña por la bandera roja, izada en el edificio de San Pablo» (de Barcelona, on aquarterava un d'aquells batallons francs).³⁷ Sens dubte, aquesta fallida de l'Exèrcit i de les forces que havien de mantenir “l'ordre” davant la patuleia seria una de les principals raons del suport de les classes benestants i propietàries al cop de Martínez Campos i a la Restauració.

Una militància obrera de progrés

Una darrera i gran novetat política del Sexenni fou la visibilitat notòria assolida per la militància obrera. Si fins llavors, tant el 1840 com el 1854, havia aparegut confosa i en part diluïda dins el conglomerat republicà, ara aparegué amb major independència i autonomia, sense abandonar del tot, tanmateix, múltiples ponts i interrelacions. Malgrat haver estat reprimat i expulsat fora de la legalitat moderada a partir de 1856, el moviment obrer havia aconseguit de mantenir-se reclòs en l'espai del mutualisme i de la cultura i sociabilitat de base gremial. Una prova indirecta de la força d'aquest mutualisme obrer, socialment perillós en la mesura que mantenia una identificació de classe i podia fins i tot facilitar pressions reivindicatives laborals, la trobem en l'obsessió del capità

35. Diputació de Barcelona, Acta de la Sessió del 14 de juny de 1873.

36. La Diputació havia intentat resoldre el problema amb una solució no sols contributiva sinó també política. Davant l'augment de la pressió carlina i després de la seva entrada a Igualada i a Moià, respectivament, els dies 17-18 i 20-22 de juliol, decidí la creació de deu “confederacions regionals” de municipis (actives entre el 22 d'agost i el 8 d'octubre) amb un delegat de la Diputació al davant i amb àmplies atribucions per a intervenir en la defensa davant els carlistes.

37. Un bon exemple d'aquesta por i de la visió moderada republicana la trobem a Miquel GONZÁLEZ SUGRAÑES, *La República en Barcelona*, Barcelona, 1903, d'on he tret les citacions.

general Zapatero per limitar i controlar tot el moviment de societats de socors mutus. No en tingué prou amb obligar al coneixement precís dels socis, limitar-ne el nombre i controlar-ne les reunions mitjançant la presència de l'autoritat; acabà per prohibir-lo del tot. Però això era difícil: el món del treball continuava tenint, bé que malament, xarxes importants de sociabilitat i identitat a través del manteniment de formes de relació, usos i costums. En definitiva, continuava mantenint una determinada cultura gremial, això sí, amb unes "lectures" no sempre dòcils, com determinades mitificacions del gremialisme posterior així ho afirmarien.

La nova militància –els joves que marcaran l'organització obrera a partir del setembre de 1868– sorgí de l'acció combinada entre uns pocs nuclis "instructius" que es crearen a l'època, sovint amb pretensions preventives i ajut econòmic d'alguns grups burgesos, i la propaganda cultural més incisiva de nuclis demòcrates republicans, quasi sempre abocats a la clandestinitat i amb implicacions conspiratòries clares. Fou especialment actiu l'Ateneu Català de la Classe Obrera de Barcelona, creat el 2 de febrer de 1862, així com d'altres entitats semblants establertes a les poblacions catalanes destacades. Totes elles foren institucions amb classes i difusió d'ensenyaments per tal d'augmentar la qualificació cultural dels treballadors, amb una predisposició especial a la formació d'un sector d'ofici i –potser el que acabaria sent més decisiu– inclinades a acceptar la intervenció administrativa i interna activa d'aquests treballadors. Una bona part dels futurs dirigents anarcosindicalistes i sindicalistes socialistes barcelonins del Sexenni, els Rafael Farga Pellicer, Joan Nuet, Jaume Balasch, Manuel Bochons, Josep Lluas, etc, en foren alumnes i, a partir de setembre de 1868, controlaren la junta directiva d'aquell Ateneu Català de la Classe Obrera, instal·lat al carrer dels Mercaders. Aviat, seguint les pautes de les discussions de la Primera Internacional, reconvertiren l'Ateneu en un centre d'ensenyament "integral" i cultura "proletària", i mantingueren una relació activa amb alguns intel·lectuals joves republicans i lliurepensadors.

Hi havia al mateix temps, mig pública mig clandestina, l'actuació dels nuclis demòcrates i republicans. Després de la mort desterrada d'Abdó Terrades i de l'assassinat de Francesc de Paula Coello, hi tingueren un paper important persones com Albert Columbrí, Ceferí Tresserra, potser el mallorquí Antoni Ignasi Cervera, el més jove Robert Robert i d'altres, que provaren d'anar a Madrid a fer fortuna literària i periodística o simplement professional. Ells mantingueren relacions estretes amb el món del treball, i en especial la tipografia i les arts gràfiques. Comptaren també amb la presència semiclandestina i molt irregular de Fernando Garrido. Tot aquest nucli tingué alhora una activitat cultural destacada i pública, tan aviat com alguna escletxa de permisivitat legal ho facilitava. Així s'explica la importància del curt període de 1864-1866, en temps del general Dulce com a capità general. Un període que permeté la creació de periòdics obrers, com *El Obrero* (1864-1866) –impulsat per Antoni Gusart (1833-1905), organitzador, a més, d'un important congrés obrer el desembre de 1865– i d'altres simplement obreristes, com *La Asociación* (1866), que creà l'advocat Eusebi Pascual i Casas (1837-1883), el futur fundador del diari republicà *La Publicidad* (1878), i que comptà com a cap de redacció amb Josep Roca i Galès (1828-1891).

Des d'aquests ambients, clarament implicats en la configuració d'una emergent cultura republicana liberal democràtica, sorgí la definició d'una renovada cultura política obrera que descansava en els pilars del mutualisme proudhoniana i el cooperativisme –que, segons hom pensava, havia de generar, des de l'associacionisme obrer, tot un nou món econòmic i social–, el laïcisme i el lliurepensament, una interpretació de la història de les societats basada en el progrés i l'evolucionisme positivista, etc. A vegades s'ha volgut magnificar la contraposició entre aquest plantejament mutualista i cooperativista, que seria justament el republicà, i un plantejament sindical, més reivindicatiu i de lluita oberta amb la patronal. La contraposició existí, però es mogué en ambdós casos dins un mateix context de cultura política republicana, i en qualsevol cas molts dels “sindicalistes” no s'oposaven al cooperativisme ni l'associacionisme mutual, com és el cas del propi Antoni Gusart o de Pau Alsina, el futur primer diputat obrer de 1869. Una altra cosa és que la legalitat oficial tendís a enfosquir el discurs sindicalista i per contra facilités el desplegament del doctrinarisme més abstracte del cooperativisme.

Tingué més rellevància la polèmica entre “socialistes” i “individualistes”, oberta des de Madrid per Pi i Margall i Castelar el 1864, perquè marcava la contraposició entre una definició més o menys “democràtica”, disposada a corregir el mercat i sobretot la propietat burgesa i capitalista des de la pressió política i popular i l'acció de l'Estat, i no tan sols “progressista”, és a dir, confiada en el desenvolupament derivat de l'“economia moderna”, molt reticent davant qualsevol sospita de “collectivisme” i de presència indiscriminada dels sectors populars en la direcció de l'economia i la societat. És en aquest ambient que s'ha d'entendre l'arribada de la Internacional i la seva gran influència posterior en la cultura política obrera militant, tant catalana com espanyola.

La militància obrera participà en primera línia en l'agitació i articulació del moviment republicà a partir del setembre de 1868 a Catalunya i, en especial, a Barcelona, el Pla i les poblacions més industrials de la província. Per exemple, en la primera gran manifestació de novembre de 1868, a l'Ateneu Català de la Classe Obrera, i en la seva intervenció tant en els clubs i centres del partit com en les discussions i preeleccions republicanes. Això sí, impulsà de manera específica la reconstrucció i articulació del societarisme obrer que aviat adoptà un dibuix més sindical que no cooperativista. En un primer moment, hom creà una Direcció Central de les Societats Obreres de Barcelona, aviat transformada en Centre Federal de Societats Obreres de Barcelona. A continuació, es preparà i celebrà un Congrés Obrer, reunit el desembre, amb uns cent delegats de seixanta-una societats obreres de tot Catalunya, que no dubtà a proclamar la República Federal com la millor forma de govern per assolir els objectius dels obrers, i aplaudir, com a programa de llarg termini, les indicacions cooperativistes de Roca i Galès i Pau Alsina. Tota aquesta primera fase acabà amb el llançament d'un òrgan de premsa important, *La Federación*, que hom començà a publicar setmanalment l'agost de 1869 i perdurà fins el gener de 1874. En foren redactors destacats Rafael Farga Pellicer (1844-1890), Emili Hugas, José García Viñas (1848-1931), Trinidad Soriano, etc. i també persones de procedència familiar menestral i ambient intel·lectual republicà com Cels Gomís (1841-1915), llavors estu-

diant d'enginyeria, o molt aviat Gaspar Sentiñón (1840-1903) –que havia estudiat sis anys medicina a Viena–, o, en fi, el mateix dibuixant i pintor Josep Lluís Pellicer (1842-1901), cosí de Farga Pellicer.

No ha d'estranyar que la direcció d'aquell moviment obrer incipient volgués participar, en conèixer detalls de la seva existència, a l'Associació Internacional de Treballadors (AIT), creada el 1864, una entitat on estaven els proudhonians, els republicans mazzinians i els garibaldins, entre d'altres grups i tendències. A més, el 1866-1867, Fernando Garrido ja havia mantingut alguna relació amb la mateixa. En l'inici de la seva major popularitat, la Primera Internacional celebrà, justament el setembre de 1868, un congrés a Brussel·les, al qual assistí un delegat català, el maquinista Antoni Marsal Anglora. A partir del canvi polític del 1868 a Espanya, el nucli suís, francès i italià de la Internacional s'interessà per establir contactes amb els revolucionaris espanyols i el moviment obrer local.³⁸ En sortí el famós viatge del diputat napolità Giuseppe Fanelli que acompanyà altres republicans en una gira de propaganda política a finals d'octubre de 1868, amb José M. Orense i Fernando Garrido, i que trobà a Barcelona l'etnòleg Elie Reclus i el metge també francès Aristides Rey. Fanelli duia papers de la Internacional i textos redactats per Bakunin i deixà, després, constituïts uns nuclis internacionalistes a Madrid (gener de 1869) i Barcelona (febrer de 1869). No fou l'únic ni el més fort camí de relació mútua, ja que el paper de Gaspar Sentiñón tingué tanta o més importància. Aquest buscà relació amb el nucli barceloní des de la Prússia oriental, on era el febrer-juny de 1869. Després, coincidí amb Rafael Farga Pellicer a Ginebra i l'acompanyà a Basilea el setembre. A partir d'aquí s'incorporà, com a administrador, a *La Federación*, assegurant-ne la traducció dels documents de la AIT i, en especial, de força textos de Bakunin.

A partir de llavors hi hagué una certa ambigüitat entre la militància obrera barcelonina més activa. S'estava configurant un nucli internacionalista, amb relacions suïsses i bakuninistes, amb membres que s'havien afiliat a la denominada "Aliança de Ginebra" (per exemple, els esmentats Sentiñón, Farga Pellicer, el seu cosí Josep Lluís Pellicer, Rubau-Donadeu o Gomis) i que constituïren una Aliança de la Democràcia Socialista, secreta, per tal de propagar l'ideari de l'AIT i assegurar la radicalitat ideològica socialista d'un proper Congrés Obrer Espanyol. Aquest es reuní, efectivament, a Barcelona el juny de 1870 i fou considerat el congrés constitutiu d'una nova Federació Regional Espanyola de l'AIT (la FRE de l'AIT). S'hi aplegaren uns noranta delegats de societats obreres de tota Espanya (més dels dos terços eren de Catalunya) que representaven més de quinze mil afiliats. En el congrés, els aliancistes i bakuninistes hagueren de pactar reiteradament amb els sindicalistes per tal d'anar imposant una definició organitzativa i doctrinal sindicalista revolucionària, la idea d'una socialització dels mitjans de producció en el futur i un apoliticisme del moviment obrer (que no

38. Així ho constataren els múltiples estudis sobre la Primera Internacional en el moment del seu centenari i alguns bons i detallats estudis com el de Josep TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional 1864-1881*, Barcelona, Ariel, 1973. També, Max NETTLAU, *La Première Internationale en Espagne (1868-1888)*, Dordrecht, D. Reidel Publ. Co., 1969; les memòries de James GUILLAUME, *L'Internationale. Documents et souvenirs*, Paris, 1985, 2 vol.; Jacques FREYMOND (comp.), *Études et documents sur la Première Internationale en Suisse*, Ginebra, 1964; etc.

un antipoliticisme, com en principi defensaven els bakuninistes). Venceren, així, a les veus que continuaven amb criteris més cooperativistes i mutualistes i aquelles altres que volien un moviment obrer explícitament prorepublicà. Però el congrés, en el qual ningú s'oposà a l'adscripció a l'AIT, havia posat de manifest una forta diversitat de posicions i referències dels quadres dirigents del moviment obrer català, així com el pes de la cultura política de base republicana, malgrat que, després dels intents insurreccionals d'octubre de 1869 i abril de 1870, pocs estiguessin disposats a comprometre l'organització obrera amb una definició explícitament política republicana.

Cal adonar-se de la complexitat ideològica i també sociològica d'aquell moviment obrer, ple de molts elements nous, incipients. Qualsevol estadística o mapa de la seva força organitzada ens indica tant el gran pes de la província de Barcelona, en el conjunt català, com l'eix, sens dubte, central, de Barcelona i el seu Pla. Ens indica també que, al costat d'un societarisme obrer d'ofici més o menys generalitzat en les diverses poblacions, l'eix de vertebració "català" i, com deia, fonamentalment, "barceloní", provenia del tèxtil.³⁹

Aquell obrerisme militant semblava haver trobat un mecanisme d'identificació de classe a tot l'Estat i, des del coneixement dels acords eclèctics i sindicalistes dels congressos de 1868-1869 de la AIT, havia avançat molt clarament en la seva definició socialista, és a dir, en l'aspiració a una nova societat amb els mitjans de producció social, amb el treball i no el capital com a eix de la denominada "qüestió econòmica". Ara bé, es trobà amb una impossibilitat de desenvolupament pausat, i això tant per la clara política repressiva que emprengueren els governs progressistes de Prim i Sagasta, com per les moltes dificultats polítiques i la guerra amb els carlins amb què es trobà la precària Primera República de 1873.

Els fets de la Comuna parisena del març-maig de 1871 estengueren la por i les acusacions d'incendiàries contra els internacionalistes. S'il·legalitzà la Internacional i es clausuraren els locals sindicals, en dues onades de repressió, la primera en els mesos d'abril a juny de 1871, coincidint amb la discussió a les Corts de la il·legalització, a la que sols s'oposaren els republicans, i la segona en els de desembre de 1871 i abril de 1872. Això afavorí indirectament la radicalització d'una direcció –situada a Madrid pel Congrés Obrer de Barcelona de 1870– ara forçada a la clandestinitat i l'exili (a Lisboa); alhora, una certa separació de l'obrerisme més militant respecte del republicanisme, en tant que hom podia acusar els republicans francesos de ser un règim burgès repressor de la Comuna. En conjunt, hi hagué l'extensió de l'anarquisme bakuninista. Ara bé, mentre a Madrid i en el grup dirigent de la FRE de l'AIT el debat principal es situà entre un incipient marxisme (que estaven difonent *La Emancipación* i el gendre de Marx, Paul Lafargue), a Catalunya la militància continuava més o menys diferenciada a l'entorn de posicions sindicalistes de resistència, socialisme reformista prorepublicà, i un cada cop més fort anarcosindicalisme. Davant l'adveniment de la Primera República el 1873, aquesta contraposició es féu notar d'immediat:

39. He construït un quadre detallat per a la província de Barcelona, amb el detall de la presència obrera en els diversos pobles. Vegeu GABRIEL, «El món obrer i popular:...,» pàg. 120-123.

si per a la direcció espanyola no havia canviat res de fons i el nou règim era una darrera trinxera de la burgesia, per a bona part dels quadres sindicals barcelonins calia donar-li suport. Així, aquests es situaren en un espai social d'esqueres dins una República que es volia federal i popular. A l'endemà de l'arribada de les primeres notícies de la proclamació, el dia 13, organitzaren una concentració a la plaça de Catalunya i demanaren a la Diputació armes per al poble, autonomia municipal i reformes socials a favor dels obrers. A continuació, adheriren la proclamació de l'Estat Català feta des d'aquesta mateixa Diputació el 9 de març. La crispació de la situació política i la lenta marxa de la definició del nou règim afavoriren, després, el protagonisme de grups i dirigents insurreccionalistes, en el fons en la línia de l'actitud de l'esquerra intransigent republicana que duria a l'esclat del cantonalisme espanyol. Així fou com una part de la Federació Local, encapçalada pel bakuninista José García Viñas, i amb el suport de part de la Milícia, intentà el 19 de juny de proclamar de nou l'Estat Català. A partir d'aquests fets aparegué llavors molt explícita la divisió interna de la militància i, a començaments de juliol, els moderats i prorepublicans –que continuaven afirmant un apoliticisme del moviment sindical com a organització– es van fer amb la majoria de la direcció local del moviment a Barcelona. La seva actuació davant la marxa de la guerra i la crisi de mitjan mes fou bastant clara: el dia 12 Josep Bragulat –el màxim dirigent de les Tres Classes de Vapor i en aquells moments de la Federació Local– encapçalà una manifestació obrera de denúncia contra la passivitat de les autoritats davant els carlins i impulsà per als dies 14-16 de juliol una vaga general –no insurreccional–, tot desfent les possibilitats d'anar a una implicació amb una proclamació cantonal que a Catalunya la força de la pressió carlina convertí en extemporània.

El tancament del règim i el progressiu retorn de l'autoritat militar amb els governs de Salmeron i Castelar i, més endavant, el 1874, situaren a la pràctica i de nou el moviment obrer i sindical en la clandestinitat i això, òbviament, afavorí una creixent difusió dins els quadres dels plantejaments més anarcosindicalistes, units o no a posicions d'insurrecció. En tot cas, calgué esperar als anys vuitanta, en el context ja de la Restauració borbònica, per al desenvolupament més ben dibuixat dels grans corrents que havien de marcar la cultura política obrera del futur: l'anarcosindicalisme, el socialisme reformista, l'anarquisme i el socialisme marxista.

Conclusions

Per als sectors més benestants de la societat catalana, el Sexenni fou el gran paradigma del capgirament dels valors d'ordre públic i jerarquia social. Al llarg de tot el darrer terç del segle XIX, la por al retorn als temps de l'"anarquia" actuà com a inevitable referent per justificar l'abandonament dels suports al progressisme que molts havien mantingut i el posterior i actiu consentiment envers el règim d'ordre canovista de la Restauració. El 1868-1873, tot i ser vist amb temorencja sorpresa, el de menys fou la presència d'homes de brusa en els ajuntaments, la Diputació i fins i tot el Congrés de Diputats. El que va ser important

fou la sobtada i intensa visibilitat política i social d'un nou món obrer i popular, reivindicatiu i amb una creixent articulació interna, inevitablement abocat a l'afirmació d'alguna mena d'alternativa a la societat burgesa.

Políticament, tota aquella ebullició popular girà a l'entorn del republicanisme i permeté, especialment a la província de Barcelona, que les successives eleccions de sufragi universal –masculí i sols dels majors de vint-i-cinc anys– fossin reiteradament guanyades pels republicans. Ara bé, el republicanisme no fou sinó un primer partit, sempre lluny de la majoria absoluta del cens i molt entrecreuat per divisions internes. Les forces socials i culturals de la dreta continuaven sent també molt importants; de fet, el republicanisme, ja en aquells anys i malgrat la voluntat interclassista de bona part dels seus dirigents, aparegué situat en l'espai de l'esquerra més urbana, popular i obrera.

D'altra banda, la seva presència als ajuntaments –i molt en especial al de Barcelona– i la Diputació, comptà amb pocs mesos reals d'exercici del poder, donat que l'autoritat militar i el Govern Civil dictaren suspensions i nomenaren alcaldes i consistoris. El 1873, proclamada la Primera República, la guerra amb els carlins i les múltiples dificultats polítiques per dur al règim un ventall social suficientment ampli, donaren al poder republicà una ineludible inestabilitat. En conjunt, per tant, el republicanisme no deixà de tenir en tot aquest període un aire d'oposició, incapaç de soldar una obra de govern amb obertures i pactes amb d'altres forces polítiques. Fou, malgrat la voluntat de tot el seu important sector “benevolent” –més moderat i possibilista i més donat a la “política”– un moviment d'agitació i combat, un moviment de confrontació dura i escandalosa amb la dreta, en una batalla que es donava en tots els àmbits, des del camp de la ideologia i la política fins el del sistema de valors ètics i la religió.

La Setembrina, després d'uns anys de preparació amagada, obrí a Catalunya una etapa d'una intensa i cridanera vida social i política popular identificada amb el republicanisme. Fou, com hem vist amb algun detall, el moment de la multiplicació, arreu, dels clubs i centres d'afirmació republicana. Aquella articulació política popular comptà també de manera molt incisiva amb la Milícia. Aquesta institució, que havia acompanyat les revolucions liberals de la primera meitat del segle i que sempre havia possibilitat alguna presència democràtica i radical, ara, sota el Sexenni, fou un terreny de combat entre republicans i progressistes per assegurar-se la direcció. En qualsevol cas, tant els Voluntaris de la Llibertat dels primers moments com els Voluntaris de la República comptaren amb una direcció popular i republicana molt notòria. L'articulació interna popular tingué també un altre dels seus eixos en un fort associacionisme mutual, que venia a completar i ampliar l'associacionisme més cooperatiu i de resistència obrera. Sense oblidar la sociabilitat més genèrica i recreativa, en uns moments en que els sectors populars començaren a fer-se amb la direcció d'algunes entitats recreatives i instructives i ompliren els teatres. Tot plegat, havia de situar, amb força i enyor, el Sexenni Democràtic barceloní de 1868-1874 dins l'imaginari de l'esquerra política popular i obrera del Vuitcents. Alhora, havia de ser recordat una i altra vegada com un perill molt greu a evitar per la dreta política i els sectors d'ordre benestants de la ciutat.